

ИНТЕРНАЦИОНАЛ ЗА ПРАВАТА НА ХОРАТА С УВРЕЖДЕНИЯ

Път без изход за децата: Груповите домове в България

Водещи автори:

Ерик Розентал, Изпълнителен директор, Интернационал за правата на хората с увреждания (ИПХУ)
Драгана Цирич Милованович, Директор на европейската програма (ИПХУ)
Лори Аарен, Президент на ИПХУ

Съавтори:

Рейчъл Арнолд, Директор „Програми и комуникация“, ИПХУ
Дона Буклиер, Заместник директор, ИПХУ
Рути Мари Бекуит, Изпълнителен директор, TASH*
Мариса Браун, Център за детско и човешко развитие към Университета Джорджтаун, пенсионер*
Робърт М. Леви, Правен факултет към Колумбийския университет, съдия в щатския съд на щата Ню Йорк*
Мелани Рийвс Милър, сертифициран експерт по уврежданията*
Матю Мейсън, доктор на науките, старши научен съветник към ИПХУ*

*изследователски екип

Резюме

Искам просто да живея като всички други хора.

- Млада жена, която търси начин на напусне един групов дом и да заживее независим живот

И ако къщичките са по-хубави, то всичко останало си е същото.

- Бивш служител на НПО, обучавал персонал за груповите домове

Основна констатация на настоящия доклад е фактът, че **България е заменила системата си от големи и стари сиропиталища с новопостроени, по-компактни сгради, които продължават да функционират като институции.** И макар новите къщички да са официално наречени „от семеен тип“ или „малки групови домове“, то проучването на ИПХУ установи, че те нито са малки, нито носят белезите на семеен дом. На практика, това са къщички предимно за по 14 човека.¹ Повечето групови домове в дадена община се управляват от администрацията на местната власт, което води до факта, че малка група общински служители са натоварени с отговорност за десетки деца. Анализаторите на ИПХУ се натъкнаха на случай (9, 10, 11), в който три групови къщички бяха обединени така, че на практика се получава струпване на 42 деца, настанени да живеят на едно място. Някои „групови домове“ са разположени в изоставени сектори (крила) на старите специализирани институции, които трябваше да бъдат закрити (3, 12). **Тези институции отделят децата с увреждания от обществото и допринасят за тяхната продължаваща социална изолация** – предизвиквайки доживотна сегрегация за едно цяло ново поколение хора с увреждания. Този доклад съдържа свидетелства за това, че настаняването в български групови домове излага обитателите им на емоционално negliжиране, неадекватни и потенциално вредни поведенчески модели и – в редица случаи – на агресия, обиди (вербално насилие) и други форми на тормоз, типични за институционалната грижа.

Светът трябва да види какво се случва в нашите групови домове. В България няма да има промяна, докато хората не разберат какво става в нашите групови домове.

- Директор на три групови дома

И докато преместването на децата от големи социални домове в малки къщички ангажира мащабни ресурси, то инвестициите за подкрепа на ефективната интеграция в семейството и в обществото като цяло са твърде ограничени. България не успява да създаде система за подкрепа в общността, приобщаващо образование или преход към независим живот, която би помогнала на децата с увреждания да останат в своите семейства. В резултат на това много семейства остават без избор и са принудени да изоставят децата си с увреждания. В настоящия момент има около 1.000 бебета и малки деца с увреждания в големи институции от стар тип. Приемната грижа в България като система не е достатъчно осигурена, за да поеме повечето деца с увреждания. Неуспехът да се предоставя семейна подкрепа и подкрепа в общността води до засилен натиск за разширяване на системата от групови домове в България. Статистиката отчита годишно над 600 приема на деца в системата за детска грижа, която е доминирана от групови домове и традиционни специализирани институции. В резултат на това правителството на България огласи намерението си да разкрие още много групови домове, включително и такива за най-малките деца, които имат огромна нужда от семейна грижа.

Парите отиват в институциите, а не в семейството; така животът на семейството, ако в него има дете с увреждане, протича в бедност.

- Фондация „Движение на българските майки“

¹ Цифрите, посочени в скоби, се отнасят за конкретните групови домове, изброени в Приложение 1. Липсата на посочени източници и местоположения е с цел защита на въпросните източници.

Баща му плачеше безутешно, когато дойде да го остави тук. Ако в селото имаше някакви услуги – та било то и просто един автобус, който да е използваем за него – семейството щеше да си задържи детето в къщи.

- Персонал на групов дом (20), който споделя как се е случило наскоро настаняването на 5-годишно момче

ИПХУ настоятелно призовава властите в България да пристъпят към предоставяне на навременна и адекватна подкрепа, така че да се избегне разпадането на семейства и да се прекрати настаняването на деца – със или без увреждания. Необходимо е да се наложи мораториум върху изграждането на нови групови домове. Ако семействата получат подкрепата, от която се нуждаят, настаняването на деца извън семейна грижа може буквално да бъде елиминирано. Наложително е да се положат всякакви усилия за интегриране на децата в семействата им или с близки и роднини (последното познато като „родствена грижа“). Ако подобни мерки се окажат невъзможни, то България е добре да създаде и да стимулира разрастването на програми за подкрепена приемна грижа, така че да се гарантира скорошното преместване на децата с увреждания от груповите домове в реални нови семейства. Основен приоритет на България следва да бъде защитата на новородените бебета и малките деца със и без увреждания, така че те да останат със семействата си или да бъдат премествани от групови форми на живеене в подкрепено родно или приемно семейство.

Като държава, ратифицирала Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ), България е задължена да гарантира правото на хората с увреждания да живеят в избраните от тях общности.² Комитетът на ООН за правата на хората с увреждания (Комитетът за КПХУ) се произнесе еднозначно, че „(п)о отношение на децата, смисълът на правото да живеят в общността е свързано с правото им да растат в семейство.“³ За да бъде изпълнено законовото задължение на държавата по КПХУ, България трябва да пренасочи грижите за децата и политиките си за социално подпомагане от система, основана на групови домове към система, която насърчава и подкрепя семейната грижа. Подобен подход би бил в съответствие и с последните констатации в научните изследвания, които показват, че трайните, стабилни и здрави емоционални връзки, необходими за качественото развитие на едно дете, могат да се формират само в контекста на едно истинско семейство – те винаги ще си останат крехки и ограничени в условията на групово съжителство, независимо от мащаба на заведението дали ще бъде малък групов дом или голяма институция.⁴ Така, Комитетът на ООН за правата на хората с увреждания се произнесе, че:

Големи или малки, груповите домове са особено опасни за децата, за които няма по-добра среда от семейната, призвана да отговори на потребностите им в процеса на израстване. Институциите от „семеен тип“ са все така институции и не могат да заместят семейната грижа.

- Комитет на ООН за правата на хората с увреждания (Общ коментар No. 5, 2017)

Международната правна уредба отчита динамично развиващия се капацитет на децата и младежите да вземат решения, които касаят собствения им живот, в това число и решения за местоживеенето им. При наличие на подходяща подкрепа и адекватно поднесена пълноценна

² Конвенция на ООН за правата на хората с увреждания (КПХУ), ратифицирана от България на 22 март 2012 година. Член 19 защитава правото на всички хора с увреждания да живеят и растат в семейството си.

³ Генерален секретар на ООН, *Общ коментар №5 (2017) за независим живот и включване в общността*, U.N. Doc. CRPD/C/GC/5 (27 октомври 2017 г.), параграф 37. [за краткост, *Общ коментар 5*] (подчертаното е добавено). „Семейството“ може да не бъде най-близкото биологично семейство, а да включва близки и роднини, семейна и приемна грижа, заместваща семейна грижа или всяка семейна среда, в която детето може да създаде стабилни емоционални връзки. Съществуват успешни модели по света, които са доказателство за това, че всички – независимо от увреждането си – могат да живеят и растат в семейство.

⁴ Мари Дозиер, Джоан Кауфман, Роджър Кобак, Томос О’Конър, Абрахам Саги-Шуарц, Стивън Скот, Карол Шауфер, Джудит Сметана, Маринус Х. ван Изендорн и Чарлз Зийнах, *Обща декларация относно груповата грижа за деца и младежи: политическа декларация на Американската ортопсихиатрична асоциация*, *Американски журнал по ортопсихиатрия*, бр. 84, с. 219, 220 (2014).

информация, някои по-зрели младежи биха могли да изберат мястото, където биха желали да живеят. Но ако не съществуват сигурни и подходящи семейни алтернативи на груповите домове – каквато липса се наблюдава в България – този тип настаняване не би могло да се смята за истински личен избор на детето или младежа с увреждания.

И ако България успя да постигне забележителен напредък, закривайки големите сиропиталища, наричани специализирани институции, то създаването на система, основана върху групови домове като единствена възможност за много деца със и без увреждания не отговаря на изискванията на международното право. Условието на живот, наблюдавани от екипа на ИПХУ, оставя децата изложени на много от същите опасности, които са ги застрашавали и в голямата институция. Въпреки, че сградният фонд е сравнително нов и поддържан, **създадената среда в повечето български групови домове поразително напомня онова, което анализаторите на ИПХУ са наблюдавали в големите институции и сиропиталищата по цял свят:** неподвижни деца по столове, дивани, пейки или направо по бетонни подове, седнали във всепроникващо бездействие; някои се люлеят напред-назад, удрят се, хапят ръцете си или си пъхат пръстите в очите.

В един от груповите домове децата бяха с обръснати глави (14). На друго място видяхме две клетки за деца, както и обездвижени малчугани, сложени в детски колички, наподобяващи клетки, които правят невъзможно социалното им взаимодействие (9). Някои деца рядко излизат извън – освен на балкона – (3, 5, 12) или ограден двор (21). В два обекта се натъкнахме на кошари – малко пространство в дневната стая, обособено с дървено ограждение – със сложени в него деца да седят или да лежат директно на пода (4, 12).

Една услуга, посетена от изследователите на ИПХУ – голяма, хубава и новопостроена къща с високи тавани, светли стаи и модерно обзавеждане изглежда необитаема, празна, буквално неизползвана (21). Посетителите на този групов дом може никога да не разберат, че в задната част на къщата, в тъмна стая, пропита с миризма на урина и изпражнения, децата са оставени да седят по пода, в зарешетени кровати, неподвижни по цял ден. Един млад човек е заключен гол в изолирана стая. На въпроса защо обитателите не са настанени в приветливата и добре обзаведена зона на сградата, персоналетът отговори така:

Децата не могат да седят в красивата стая. Те ще съспят цялата къща.

➤ Персонал на групов дом

Много от децата, настанени в групови домове, имат поведенчески проблеми. Персоналетът на груповите домове използва конвенционални средства за овладяване на изблиците им или прилага медикаментозно третиране – предимно успокоителни медикаменти.

Когато децата бъдат насочени към нас (от групов дом), те са тежко упоени до степен, че се питаме как е живо това дете... Медикаментите се използват като заместител на грижата.

➤ Детски психолог, отделение по детска психиатрия, София

Детските креватчета най-често се използват като рестриктивни инструменти за децата с ограничена мобилност (9, 12, 18, 21, 22). На няколко места (2,9,10,12,13) се натъкнахме на деца, завързани за столовете или количките им с импровизирани колани или парчета плат, вместо да бъдат осигурени – в някои случаи – със съвременни технически помощни средства (колички), които могат да осигурят подкрепа за децата в нужда от такава. Персоналетът сподели, че в България няма подходящи инвалидни колички – макар, че ние самите намерихме такива средства в близост, които бяха прашявали и неизползвани. (9, 10).

Вместо да се предоставя грижа, адаптирана към нуждите и предпочитанията на всяко дете, грижите са структурирани така, че отговорят на изискванията на персонала. Поради липса на внимание към облеклото и външния вид на децата, често е трудно да се каже кои са момчета и кои са момичета. Един от заетите в групов дом заяви:

Момчетата се харесват повече с дълга коса, но за нас е по-лесно да ги обръснем.

➤ Служител на групов дом (14)

По време на изследването се натъкнахме на деца, оставени да седят и да се хранят в помещения с тежка миризма на урина и фекалии (21, 9). Анализаторите на ИПХУ видяха деца в инвалидни колички, обърнати с лице към стената, лишени от всякакъв човешки контакт (2). Попаднахме на деца, лежащи върху меки столове тип „барбарон“ с очи, вперени в тавана, за да не контактуват с другите деца около тях (4). Станахме свидетели на 5, 6, 7 или 8-годишни деца, подредени в редица със свалени панталони и седнали на гърнета пред останалите деца (DC4, 21) – вероятно за удобство на персонала.

Изследователите на ИПХУ срещнаха едно момиче, което беше преместено от приемно семейство в групов дом. Приемното семейство успява да включи детето в специализирана програма във Варна (Карин дом), за да придобие комуникационни умения. Момичето се научава да общува чрез използване на картинки („Комуникационна система чрез размяна на картинки, известна като PECS – Picture Exchange Communication System). Персоналът на груповия дом заяви, че с настаняването му там, момичето е престанало да използва тази система:

Тук в груповия дом тя няма нужда от система за комуникация, защото няма какво да комуникира. Онова, което тя трябва да изрази е кога иска да яде, да спи или да отиде до тоалетната.

Експертите, работещи за международни НПО, участвали в обучение на персонала на груповите домове, споделят разочарованието си, породено от факта, че макар и обучени да предоставят подкрепа на децата или да формират умения у тях, те не практикуват подобни занимания. От няколко места чухме обяснение, че за персонала е по-лесно да хранят децата, отколкото да ги научат как да ползват прибори за хранене. Друго наблюдение показва, че персоналът настоява за заплащане на всяко отделно действие, което прави или отказва да го изпълни. При обучението на изследователския екип на ИПХУ беше отбелязано следното:

Тиранията на ниските очаквания спрямо децата с увреждания е най-разпространеният и всепроникващ проблем, който наблюдавах в България. Негативните нагласи към децата с увреждания се превръщат в самосбъдващи се реалности. Когато се предполага, че децата с увреждания не могат да правят нещо, те никога не получават възможност да го направят.

➤ д-р Рути Бекуит, Изпълнителен директор на TASH

Исторически погледнато, става въпрос за стереотипа на самотна майка и родители-роми, които „не стават за това“, довел до твърде голям брой на деца, настанени в българските институции.⁵ Много родители са принудени да оставят децата си поради бедност, съчетана с увреждане на детето, казва Галина Маркова от Ноу-хау центъра.⁶ Правителството е инвестирало много ресурси в нови сгради, но не успя да посрещне нуждите на уязвимите семейства. В резултат на това годишно около 2.000 деца биват отделяни от семействата им.⁷ Годишно се отчитат над 600 нови настанявания в институции на деца от 0 до 3 години, сред които преобладават децата с увреждания.⁸

Децата, настанявани в групови домове растат без семейство. Децата без увреждания порастват и с навършване на 18 години стават независими. Те влизат в режим на самостоятелност.

⁵ Всяко дете, *Семейството е от значение: Изследване на институционалната грижа за деца в Централна и Източна Европа и страните от бившия Съветски съюз* 34, 43, (2005).

⁶ Галина Маркова от фондация „Ноу Хау“, в разговор с експерт на ИПХУ, добави към това, че доставчиците на услуги, както и реформаторите „не знаят как да работят с родителите“. Интервю с човек от екипа на ИПХУ, 18 февруари 2019 г. Малък е процентът на децата, извеждани от техните семейства поради насилие от страна на родителите. Национален научен съвет за детско развитие, *Наука на занемаряването: Постоянната липса на отзивчивост и грижа води до нарушения в развиващия се мозък, работен документ 12* (2012), достъпен тук: <https://developingchild.harvard.edu/resources/the-science-of-neglect-the-persistent-absence-of-responsive-care-disrupts-the-developing-brain/> (последен преглед на 18 юни 2018).

⁷ Източник УНИЦЕФ <https://www.unicef.org/bulgaria/en/situation-children-bulgaria>.

⁸ Национален статистически институт – интернет страница <https://www.nsi.bg/en/content/5606/homes-medico-social-care-children>

Същевременно, с голяма доза вероятност може а се каже, че децата с увреждания ще останат до края на живота си в групов дом. Тъй като младежите (с увреждания) не биват извеждани от груповите домове, в една услуга може да се окаже, че съжителстват деца, мъже и жени на по 20 – 30 години, между които няма роднинска връзка. Груповите домове са разграничени по признак увреждане, като 145 са предназначени за деца без увреждания и 125 за деца с увреждания...⁹

ИПХУ имаше възможност да разговаря с български експерти, въввлечени във всеки етап от процеса на планиране и реализиране на реформите в България: от оценката на децата в големите институции до планирането на новите услуги и обучението на персонала, ангажиран в груповите домове. Тези експерти споделят, че реформите са започнати с най-добри намерения и с надеждата, че децата могат да бъдат върнати в техните семейства. За съжаление бързо се разбира, че връщането на децата в семействата им, особено след продължителна раздяла, е почти невъзможно. Затова, още в началната фаза от процеса на реформи се залага, че много деца ще трябва да бъдат настанени в групови домове. След многогодишни усилия да се създаде нов модел на грижа в груповите домове, включително инвестиране в обучения и подкрепа на персонала за изграждане на домашна или близка до семейната среда, тези експерти споделиха пред ИПХУ:

За съжаление, много бързо груповите домове се превръщат в институции. Вместо да бъдат центрове за семейна / семеен тип грижа, те си остават центрове за същия тип грижа. На много места вече са се превърнали в институции.

- Персонал на международна НПО

Бивш служител на Държавната агенция за закрила на детето (ДАЗД), активен в процеса на планиране и реализиране на българската реформа, заключи че „**моделът от институциите беше пренесен в груповите домове**“. Същият човек сподели с нас, че донорите от ЕС настояват за стриктно отчитане на броя, разкрити групови домове или други социални програми, но никога не поискаха оценка на състоянието на децата в тези услуги:

Ако някой направи оценка сега и сравни състоянието на децата с онова от старите домове, ние всички трябва да си скъсаме дипломите.

- Бивш служител в Агенцията за закрила на детето

Персоналът в някои групови домове създаде впечатление на изследователите на ИПХУ като да е свръх обременен от нуждите на децата, които трябва да обслужва, и не е в състояние да им отдели достатъчно внимание. Повечето реализирани програми не са съобразени с възрастта на децата и не дават възможност за индивидуализиране на подкрепата в зависимост от потребностите и потенциала на всяко дете, което с времето води до загуба на умения и социална реализация. Според мнението на един от служителите, участвал в създаването на системата от групови домове,

индивидуализираната грижа в българските групови домове е много ограничена.

- Бивш служител на Агенцията за закрила на детето

Неподходящите условия за живот и потенциала за злоупотреби – тормоз или насилие – са най-често срещани при децата с емоционални проблеми, интелектуални затруднения и онези, които са определяни като „деца с поведенчески проблеми“. Тези деца са най-изолирани:

Първата грешка, която допускат е, че държат децата през цялото време в груповия дом, което превръща услугата в малка институция. Опитват се да ги запишат в училище, но училището не може да се справи с тях и ги отхвърля. Това е особено валидно за провинцията, където няма, просто липсват услуги за деца.

⁹ От всички услуги за деца с увреждания, 110 дома са предназначени за деца и младежи с увреждания, 7 са само за деца с увреждания, а 8 са направени за деца с увреждания „нуждаещи се от постоянна медицинска грижа“. Годишен отчет на Агенцията за социално подпомагане за 2018 година, с. 19. <http://www.asp.government.bg/documents/20181/115515/GODISHEN+OTCHET+ASP+-+2018+FIN.PDF/b171e9ad-0387-4085-8b18-5e0bbfda278e>

- Детски психолог, отделение „детска психиатрия“, София

Според детския психолог, интервюиран от екипа на ИПХУ, в цяла България има само 14 специалисти по детска психиатрия. Най-сериозният проблем, според нея, се свежда до това, че персоналът на груповите домове не знае какво да прави, за да помогне на децата или да ангажира вниманието им. Децата, които растат без любов и семейна грижа са най-лесно пренебрегвани.

Животът в групов дом може да бъде унижаващ и труден за децата и младежите, които имат ограничени потребности от подкрепа и търсят своето право на избор и свобода. В една от услугите в Пловдив (7) директорът на комплекс от групови домове сподели, че е настойник на повече от 100 деца и младежи. Правозащитници, които поемат съдебно представителство на клиенти, настанени в групови домове, твърдят пред ИПХУ, че е своеобразна норма, когато директори на повече от един групов дом да бъдат настойници на десетки деца. В някои случаи родителите запазват правата си върху деца, които почти никога не са виждали, оставяйки директора на груповия дом да изпълнява функциите на фактически настойник на много деца. Тази концентрация на формална власт в ръцете на директора на няколко групови дома създава сериозен конфликт на интереси в случай, че правата на детето са нарушени от персонала на груповия дом. Нещо повече, поради наличието на увреждане и израстването им в групов дом, порасналите деца, достигнали младежка възраст, продължават да се натъкват на ограничения в избора си, налаган от персонала на услугата. Млада жена в инвалидна количка пожела да се снима с екипа на ИПХУ, но директорът на услугата заяви, че това противоречи на правилника.

За децата, настанени тук е унижително, ако общността разбере, че живеят в групов дом. Затова никой не иска да си прави снимки или да ги огласява.

- Директор на групов дом

Тази млада жена е искала да напусне груповия дом и да заживее самостоятелно. **“Исках да живея като всички други хора”**, сподели тя с нас. Не достигнали средствата, за да си позволи жилище извън груповия дом, въпреки че обединили ресурсите на четири приятелки в подобна ситуация (7, 11, 14). Попаднахме на младежи, израснали в институционална среда, които искаха да водят независим живот в общността. Коментирайки подобна история, персоналът заяви:

Не го слушайте. Той е много манипулативен. Има циганска шизофрения.

- Персонал на групов дом (11).

Груповите домове са без алтернативи

Системата за подкрепа в общността на децата с увреждания се характеризира със сериозни пропуски – напускане на груповия дом или международно осиновяване са единствените възможности. Родителите не получават необходимата подкрепа, а общата образователна система не разполага с ефективни програми за деца с увреждания. България отбеляза сериозно разрастване на системата за приемна грижа, но децата с увреждания – в голяма степен – не успяват да влязат в тази система.

Приемните родители – обикновено – не вземат деца с увреждания. Защото няма подкрепа за приемните родители. Много редки са такива случаи.

- Съдия в Районен съд – Варна, отговорен за настаняване на деца в групови домове

Не мога да се произнеса за цялата страна, но... приемната грижа е нещо, което успяхме да развием добре в нашата община. В момента можем да намерим приемни родители за почти всички деца, които се нуждаят от грижа. Целта ни е всички деца да растат в семейства. **Независимо то това, не можем да насочваме деца с леки или тежки увреждания към приемна грижа.**

➤ Заместник кмет на Габрово

Груповите домове може и да са разглеждани някога като крачка към постигане на социално включване в общността, осигурявайки достъп на децата до училище или дневна грижа в обща среда. Българските образователни закони дават възможност на родителите (администрацията на груповите домове) да решат в кое училище или детска градина да запишат детето. На практика, обаче, ръководствата на повечето училища, посетени от екипа на ИПХУ, споделиха че сградите им не са напълно достъпни (ИПХУ забеляза няколко рампи на училища), а образователните програми не са пригодени за обучени на деца с интелектуални затруднения.

16-годишен младеж с детска церебрална парализа от групов дом в Габрово (14) споделя, че му харесва да ходи в кварталното училище. За разлика от персонала на груповия дом, който решава вместо него кога може и кога не може да слуша музика – неговата голяма любов в живота – педагозите в училището му разрешават да слуша музика през цялото време.

ИПХУ: Не пречи ли музиката на останалите деца в училището?

Младежът: Не, защото аз съм през цялото време сам в мазето.

Друг младеж с физическо увреждане посещава и завършва масово училище, в което обаче няма осигурен физически достъп за хора с увреждания. Затова се налага той да бъде носен на ръце. Той живее в групов дом и заявява, че „няма очаквания“ и не получава „каквато и да било подкрепа“ за намиране на работа. Когато, благодарение на собствените си усилия, успява да започне работа в София, той не може да си намери жилище близо до работното място, а груповият дом продължава да му взема 5% от дохода. Пред изследователите на ИПХУ той сподели:

Има 100-процентова дискриминация на хората, които живеят в групови домове.

➤ Бивш обитател на групов дом

Независимо от големите очаквания спрямо груповите домове в началото на тяхното създаване, експертите, въввлечени в тяхното развитие са категорични пред ИПХУ, че те не функционират като преддверие към живот в общността.

[При сравнение с живота] в някои по-малки специализирани институции в България, децата се чувстваха по-добре там, отколкото в груповите домове. В институциите имаше персонал, хора които работеха по девет часа на ден с децата. Сега ги оставят в дневния център, където може и да им отделят 30 минути внимание на ден.

➤ Експерт от международно НПО

Наблюденията на ИПХУ върху поведението спрямо децата, което е дехуманизиращо и опасно от емоционална гледна точка, са представени подробно в раздел I. Физическите заплахи (неадекватно поведение, насилие, липса на достъп до правосъдие) са представени в раздел II. Раздел III описва структурата на българската система за социални услуги, която отделя децата и младежите с увреждания от обществото и ги обрича на доживотно пребиваване в къщички, които са – на практика – малки нови институции. Раздел IV на свой ред обобщава задълженията на България по силата на международни правни инструменти, които включват и правото на всички деца да растат в семейна среда, както повелява Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания. Раздел V описва начина, по който изискванията на Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания са се превърнали в основа на множество проучвания и практики, показващи че всички деца, независимо от увреждането си, могат и трябва ефективно да живеят и растат в семейство.

Заклучения и препоръки

Въз основа на наблюденията ни в груповите домове, екипът на ИПХУ смята, че настаняването в групов дом изправя децата пред емоционални и физически рискове, и може да доведе до задълбочаване и утежняване на уврежданията им. Животът в груповия дом води до деградация и социална изолация, не допринася за хабилитацията на хората и за овладяване на онези умения, които биха им помогнали да се включат в обществото. Медицинските грижи – или липсата на такива – води до задълбочаване на уврежданията, рискове за здравето, а понякога и до заплаха за живота на децата.

Експертите на ИПХУ не бяха допуснати до местата, наричани „домове за бебета“, а официалното им наименование е домове за медико-социални грижи (ДМСГД) – институции, в които се настаняват деца от 0 до 7 години, и които са подчинени на министерството на здравеопазването. Децата в тези институции са най-уязвими, изложени на сериозни опасности, ако бъдат отглеждани в групови пространства извън семейството. Информирани бяхме, че тези услуги ще бъдат заменени в най-скоро време с нови групови домове. Основавайки се на наблюденията ни върху по-големите деца – както и върху знанията ни за необходимостта на всяко дете да расте в семейство – ИПХУ призовава правителството на България да преустанови изграждането на нови групови домове и да премине към активна работа за връщане на тези деца в семействата им.

В по-широк план, ИПХУ препоръчва фундаментална промяна в политиките и програмите на държавата – отказ от настаняване на каквито и да било деца в групови домове и преход към настаняване на всяко дете – с увреждания или без – в семейство. Новите политики на българската държава следва да се основават върху безусловното правило, че всички деца имат право и потребност да живеят и растат в семейство. Такава промяна в политиките би била съобразена с констатациите в редица проучвания на детското благосъстояние, както и с дългогодишния опит в сферата на уврежданията – тя е необходима и заради ангажиментите на държавата, възложени ѝ от Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания.

Подобна промяна би била основателна и от гледна точка на българския национален опит до момента. Вероятно няма друга държава в света, която да е получила толкова мащабна подкрепа за реформите си, включително обучения и техническа помощ за системата от групови домове. Сериозно и задълбочено изследване, проведено през 2015 година от Лумос, независима неправителствена организация, която подкрепя реформите в България, установява наличие на много от същите проблеми, системно и структурно заложи в груповите домове, каквито вижда и екипът на ИПХУ в това проучване от 2019 година. Докладът с констатациите на Лумос показва, че едва 28% от децата и младежите демонстрират „някакво ниво на самостоятелност“ (спрямо 14% в традиционните институции). Проучването сочи, че децата и младежите са поставени „в нестимулираща среда, където човешкото общуване отсъства или е сведено до минимум.“ Анализаторите установяват, че някои деца никога не излизат от леглата си. При сравнение със старите традиционни домове за сираци „формите и мащаба на предизвикателно поведение са незначително намалели в МГД [„малките групови домове“], което налага необходимостта от обучение и нови модели за справяне с този проблем.“

Анализът на Лумос от 2015 година обяснява много от недъзите на груповите домове с „липсата на персонал“ и слабото обучение на работещите в тях. Вместо да постави под въпрос моделът на груповите домове, докладът извежда като основна препоръка необходимостта от насочване на повече ресурси към тях. Екипът на ИПХУ беше откровено впечатлен от желанието и опитите на много обучители да се ангажират с персонала на груповите домове. Четири години по-късно, в които е отделено сериозно внимание и ресурси за подкрепа на персонала в груповите домове, нашите експерти установиха, че условията в тези услуги са все така рискови за децата. Тези констатации съвпадат с изводите на международни експерти и изследователи, които изучават проблем и заключават, че груповите домове не могат да бъдат подобрени като среда до степен, че да отговорят на емоционалните потребности на децата..

Настаняването в семейство е основната и спешна интервенция за тези деца, която доказано е довела до положителни резултати за тяхното развитие, включително и чрез изграждане на сигурна човешки връзки. Нещо повече, изведени от институцията и почувствали топла връзка с приемните

си родители, тези деца е по-малко вероятно да попаднат в състояние на психопатология или проблемни взаимоотношения с връстниците си.

Именно затова екипът на ИПХУ препоръчва да не се влагат повече ресурси за наемане на нови хора или подобряване на грижата в груповите домове, освен в случаите, когато става въпрос за спешна закрила и извеждане на едно дете от животозастрашаваща среда. Подобен подход би бил съобразен и с Конвенцията на ООН за правата на хората с увреждания, тълкувана от Комитета на ООН по същата Конвенция така:

Държавите-членки не трябва да изграждат нови институции, както не трябва и да обновяват старите, извън необходимостта от предприемане на спешни мерки за осигуряване на непосредствена закрила при физическа заплаха за живота на настанените там граждани.

Тази разпоредба се отнася по един и същи начин за груповите домове и за големите институции. Както беше споменато по-горе, КПХУ признава и утвърждава правото на всички деца да живеят и растат в семейства, определяйки груповите домове като поредната форма на институционална грижа. По-нататък ще стане ясно, че международното право признава динамичното развитие на детския капацитет, който им позволява да вземат житейски решения. Предвид познатите рискове и опасности за децата, отглеждани в групови домове, както и задължението на възрастните да предпазват подрастващи от увреди, прави настаняването в такава форма на грижа да не изглежда като разумна опция в най-добрия интерес на детето. Теоретично погледнато, по-големите деца, на които са предложени смислени варианти за избор (безопасно и подходящо семейство), пълна информация и подкрепа за вземане на решение, може и да изберат за себе си настаняване в групов дом като най-добър вариант. На практика обаче, анализаторите на ИПХУ не видяха подобна възможност за повечето деца – със сигурност не и за децата с увреждания.

ИПХУ препоръчва на българското правителство:

1. Незабавно да отмени плановете за изграждане на нови групови домове – особено за бебета, малки деца и за децата, настанени в институции за медико-социална грижа към министерството на здравеопазването. Тези деца трябва да бъдат поставени на първите места за настаняване в приемна грижа (с допълнителна подкрепа за приемните семейства на деца с увреждания) или връщане в биологичното семейство, когато това е възможно.
2. Да се ангажира с мерки, които ще гарантират правото на всяко дете да расте в семейство – с подкрепа от страна на Европейския съюз международни донори – да гарантира, че всяко дете ще има възможност да расте в семейство, а не в специализирана институция или групов дом. Опасните стереотипи по отношение на децата с увреждания (включително и така наречените деца с „тежки увреждания“ или „поведенчески проблеми“) като деца, които не могат да растат в семейна среда, трябва да бъдат атакувани с образователни и обучителни средства, като въпрос на законосъобразност и политическа воля. Необходимо е да се пристъпи незабавно към обучение на политици, съдии и доставчици на услуги, акцентирайки върху правата и целия потенциал за семейна интеграция на всички деца с увреждания;
3. Разширяване на подкрепената грижа от страна на биологичното семейство, на близки и роднини на детето или от приемно семейство – родителите с увреждания трябва да могат да запазят децата си в семейството, като за целта ще имат нужда от допълнителна финансова помощ и подкрепа. Програмите за приемна грижа трябва да бъдат напълно отворени, достъпни и адаптирани за деца с увреждания и поведенчески проблеми. В редица държави съществуват доказано ефективни модели на приемна грижа за деца с интелектуални затруднения, както и модели на терапевтична приемна грижа за деца с поведенчески проблеми. Абсолютно неприемливо е властите да приемат за даденост, че „няма“ семейства или семействата „не желаят“ да вземат дете с увреждане, ако държавата осигури на родителите или на потенциалните приемни семейства пълен обем от подкрепящи и терапевтични услуги;

Размерът и видът на финансовата помощ и подкрепящите услуги трябва да се основава върху индивидуализирана оценка на потребностите на всяко дете и неговото семейство. Голяма част от семейната подкрепа може да налага намесата на професионалисти и да не бъде прекомерна скъпа. Програмите за подкрепа на грижите, полагани от приемни родители за деца със сериозни

увреждания, може да изисква просто 25 до 40 часа обучение. Семействата, децата и хората с увреждания трябва да имат възможност да избират вида подкрепа, от която се нуждаят. Необходимо е да се осигури финансиране за широк спектър семейна подкрепа, включително за образование, обучение и временна грижа.

4. Подкрепа за превенция на семейния разпад и ново настаняване – семейната подкрепа трябва да стане основен приоритет на България, така че да се избегне разпада на семейната среда преди той да се е случил. Финансовите и други форми на подкрепа за семейството следва да бъдат в мащабите, които определят нивото на подкрепа за приемните семейства, отчитайки предизвикателствата на ситуацията, като същевременно се избягват стимули за по-нататъшен разпад на семействата. Програмите следва да се насочат към онези семейства, които са в най-сериозен риск – включително семейства на деца с увреждания, самотните майки, децата в бедност. Особено усилия може да изискват ромските и други малцинства, за да се гарантира, че услугите и подкрепата за тях ще предотврати ненужното разпадане на семейства.

Ефективната подкрепа за семейства трябва да включва още:

- Ранна интервенция – за майките и семействата в риск трябва да има подкрепа от момента на раждане;
- Прекратяване на всички програми, които водят до сегрегация – предоставяне на професионална подкрепа в дома или в училището, като никога не се налага отделяне на детето от родителя, за да бъде предоставена дадена услуга;
- Приобщаващо образование – специализираните училища или дневните центрове за деца с увреждания са поредната форма на сегрегация и трябва да бъдат разглеждани като дискриминационни. Образованието трябва да бъде напълно достъпно в цялата страна. Образователните програми следва да бъдат подходящи и адаптирани за деца с интелектуални затруднения и психосоциални проблеми.
- Подкрепа и овластяване на семейното застъпничество – родителите на деца в риск са най-добре запознати и позиционирани да консултират правителството и доставчиците на услуги за нуждите на семействата, чието посрещане може да избегне разпада на семейството и да защити правата на децата. Необходимо е да се осигури финансиране за граждански групи и неправителствени организации на родители, които работят за реално социално включване. Родителите трябва да бъдат въввлечени чрез свои представителни организации в политическия процес и проектирането на мерки, които засягат тях сами те и децата им (важно е да се гарантира, че част от финансирането ще бъде насочено към независими организации, които не предоставят услуги като част от основната си дейност, за да представляват интересите на родителите и децата без финансова изгода или конфликт на интереси).
- Изграждане на мрежи за колегиална подкрепа от млади хора и семейства, в които има човек с уреждане. Предоставянето на образователни курсове и обучение за колегиална подкрепа и мрежи от подготвени за целта семейства, деца и хора с увреждания, както и други представители на общността, е един от начините да се предложи семейна подкрепа на сравнително ниска цена. Родителите, младежите и порасналите хора с увреждания могат да бъдат обучени за обучители и да споделят своите знания и опит със своите връстници.
- Пълно включване на децата и възрастните с увреждания през целия им живот – политиките за деца трябва да бъдат в пълно съответствие с програмите за социално включване през целия живот. Дори най-щедрата и добре замислена подкрепа за семейството може да бъде компрометирана, ако възрастните в семейството се изправят пред опасността от настаняване в институция или станат жертви на постоянна дискриминация в обществото на по-късен етап от живота си. За целта е изключително важно да се осигури подкрепа за застъпничество и пълноценно консултиране с групи за защита правата на хората с увреждания, което ще гарантира ефективността на всяка програма и реформа, насочена към закрила на детето.

5. Подкрепа за осигуряване на избор, самоопределение и застъпничество – както Конвенцията на ООН за правата на детето, така и тази за правата на хората с увреждания утвърждават важноста на правото на избор и застъпничество, упражнявано от децата и възрастните с увреждания. Това предполага участие във вземането на решения ползваните услуги, мястото и начина на живеене и прочее. Всеки ефективен и смислен избор обаче, зависи от наличието на различни алтернативи. Докато няма добри, безопасни и стабилни семейства за всички деца, няма да има и възможност за ефективен избор. Децата и възрастните с уреждания трябва да получат такава подкрепа, която да направи смислено наличието на информация и алтернативи по начин, който да ги направи разбираеми за тях.

Предвид динамичното развитие на детския капацитет, трудно е да се каже точно на каква възраст едно дете може да има пълно разбиране за решението си дали да предпочете институционална грижа пред настаняване в семейство. Отчитайки опасностите, документираните и в този доклад, както и в множество други проучвания, подобно решение може да се очаква само от младежи, поставени в оптимални условия – с пълна подкрепа и широк спектър от възможности. Политиките за създаване на възможности и вземане на решения трябва да съответстват на декларацията, приета от Коалиция на международни организации по уврежданията относно правото на живот в семейна среда:

Конвенцията на ООН за правата на детето утвърждава правото на всички деца да бъдат изслушвани при вземане на решения, които ги засягат, както и да бъде отчитано тяхното мнение съобразно възрастта и зрелостта им. Това означава, че мнението на децата за това къде и с кого искат да живеят трябва да бъде вземано предвид, при което деца с капацитет да вземат такива решения може да предпочетат подкрепено живеене в общността извън семейство. Този тип избор трябва да бъде информиран и доброволен, и при условие, че детето е получило подкрепа за вземане на информирано решение след възможност за наблюдение, реален живот и практически опит от прекарване на време в безопасна и стабилна семейна среда с предоставяне на услуги, подходящи за неговата възраст, пол и увреждане.

6. Прекратяване на насилието и тормоза в груповите домове и общностните програми – усилията за прекратяване на насилието и порочните практики в груповите домове не могат да бъдат оправдание за тяхното продължаващо поддържане. Тук е мястото да се напомни, че Комитетът на ООН по правата на хората с увреждания категорично препоръчва да се насочват средства за подкрепа на социално включване в общността, а не за ремонт и „облагородяване“ на институциите. Незначително изключение от това правило съставляват случите, когато се налага незабавна намеса при животозастрашаващи обстоятелства или насилие. Както изисква чл. 16 на Конвенцията, всички програми за хора с увреждания трябва да бъдат обект на постоянно наблюдение, за да се избегне насилие, експлоатация и други порочни практики.

Всички услуги за институционална грижа, в това число груповите домове, общностните програми и приемната грижа, трябва да бъдат подлагани на независимо наблюдение. Механизмите за контрол и санкциониране при нарушения следва да бъдат съобразени с възрастта и пола на ползвателите, но да гарантират и участие на хората с увреждания. Защитата на правата, както и наблюдението на всички програми може да бъде далеч по-ефективно, ако ползва форми на колегиална подкрепа от деца, израснали в институции, в това число и деца с увреждания. Препоръчително е да се отвори достъп за независими застъпнически групи, които да посещават институциите и програмите за резидентна грижа.